

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

МАРТАЛОГА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

сфариць

АНТРОПОНІМІЯ ПІВНІЧНОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

Ю.02.01 - українська мова

АВТОРЕЗЮМЕ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1997

811.161.2
АВ 36.721
ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана
Кіровоградським
інститутом

00588653 (Z)

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор
Горпинич Володимир Олек-
сандрович

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор
Поповський Анатолій
Михайлович
кандидат філологічних наук,
доцент
Томіліна Галина Ілківна

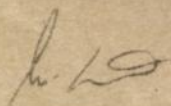
Провідна установа - Донецький університет

Захист відбудеться "28" жовтня 1997р. о 12 год
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 03.01.16 із
захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук при Дніпропетровському державному універ-
ситеті (320625, м.Дніпропетровськ, пров.Науковий, 13, корп.І,
філологічний факультет, ауд.304).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету

Автореферат розіслано "16" січня 1997 року

Учений секретар
спеціалізованої ради

ПРИСТАЙКО Т.С.

Антропоніми є невід'ємною частиною лексичного складу мови. Поряд з іншими словами вони належать до функціонально активної групи і тому є носіями тих ознак, що характерні лексичні взагалі, і тих, що властиві лише їм. Нале дослідження присвячене вивченню граматичної та морфемної структури антропонімів, їх лексико-семантичної бази.

Актуальність теми обумовлена необхідністю вивчення привищевих найменувань як з метою опису антропонімікона окремих регіонів, так і в зв'язку з дослідженням загальної картини української антропонімії, розв'язанням цілого ряду теоретичних і практичних завдань антропоніміки і ономастики.

Джерельна база дослідження. Матеріал для даної роботи зібраний на території північно-правобережного Степу - в 150 населених пунктах сучасної Кіровоградської області. Віддаля між окремими населеними пунктами, в яких проходив збір матеріалу, складає від 10 до 30 км. Відносно рівномірна досліджена вся територія Кіровоградської області.

Джерелами лінгвістичного /антропонімного/ матеріалу стали записи студентів української філології Кіровоградського державного педагогічного інституту, зроблені в 1993-1996рр. під час діалектологічної практики під керівництвом завідувачою кафедри української мови професора В.О.Горпинича.

Укладено словник прізвищ жителів північно-правобережного Степу, з якого в дану роботу ввійшло 15 700 прізвищ з загальною кількістю носіїв 90 242. Як допоміжний використовується матеріал афелативної лексики із "Словника української мови" /т.І-ХІ/, "Словаря української мови" /т.І-ІV/ Бориса Грінченка, "Етимологічного словника української мови" /т.І-Ш/, діалектних та регіональних словників. У процесі аналізу залучався матеріал із "Морфемного словника" /1983/ Д.М.Полюги, словника-довідника "Морфемний аналіз" /т.І-ІІ/ 1980-1981/ І.Т.Яценка, словника-довідника "Власні імена людей" /1986/.

Мета і завдання дослідження. Головна мета роботи - розглянути граматичні особливості прізвищ Північного Степу з точки зору реалізації в них категорії роду, числа й відмінка, дослідити морфемну структуру антропонімів, виявити їх специфіку, встановити допрізвищеву семантику твірних основ прізвищ досліджуваного регіону.

В.О.Горпинич
АНУ

Щоб досягти поставленої мети, передбачається:

1. визначити структурно-граматичні риси, які виділяють антропонімію як підсистему в системі лексики української мови;
2. розглянути найпродуктивніші суфікси, що є показниками роду та засобами для розрізнення антропонімів субстативної та ад'єктивної форми;
3. провести розчленування антропонімних основ на морфи, визначити систему кінцевих /антропонімоутворюючих/ суфіксів;
4. класифікувати всі антропоніми на групи за кінцевим суфіксом їх основи;
5. розглянути сполучувальні можливості кожного форманта;
6. виявити морфемні моделі степових антропонімів;
7. дослідити лексичний склад і виявити специфіку лексичних /апелятивних/ і антропонімічних основ прізвищ;
8. розкрити роль різних класів української онімічної та апелятивної лексики у формуванні прізвищ;
9. визначити імена, закладені в антропоосновах;
10. виявити апелятивне і онмастичне багатство української мови, відбите в прізвищах.

Методика дослідження. Основним методом нашого дослідження є синхронно-описовий. При розкритті генезису окремих антропооснов використовується порівняльно-історичний метод. Одним із визначальних у дослідженні є зіставний метод.

З конкретних лінгвістичних прийомів дослідження застосовуються: прийоми етимологічного аналізу при встановленні національно-мовної належності антропооснов, прийоми семантичного аналізу використовуються при вивченні апелятивної лексики в основах прізвищ. Ще один прийом – систематизація та класифікація прізвищ, утворених на основі апелятивної лексики. При визначенні складу різноманітних груп антрополексем та антропоформантів застосовується кількісний аналіз. Деякі прийоми ареальної лінгвістики використовуються при визначенні території функціонування окремих антрополексем.

Використовуються загальноприйняті прийоми проникнення в морфну структуру слова: поділ слів на морфи здійснюється шляхом зіставлення кожного подільного слова з однокореновими йому словами і корегується наявністю структурно тотожних слів, які мають у своєму складі такий же афікс. Із врахуванням того,

що серед антропонімів значна частина входить лише в один ряд зіставлення /за афіксом/, застосовується і поділ за аналогією до існуючих у мові зразків. При морфемному аналізі антропонімів застосовуємо прийом розчленування антропооснови "з кінця".

Наукова новизна роботи. Особливість даного дослідження полягає у його комплексності – поєднанні граматичного, морфемного та лексико-семантичного аспектів аналізу, який здійснюється на матеріалах раніше не досліджуваної системи антропонімів.

Вперше за об'єкт дослідження обрано граматичну і морфемну будову антропонімів і виявлено граматичні ознаки /рід, число, відмінок/ прізвищ іменникової та прикметникової форми, посткореневі морфєми, що входять до їх складу, виявлено дію загальних закономірностей і специфіку в їх сполучуваності.

Новизною є і той факт, що в роботі вперше описано лексичну базу прізвищ північно-правобережного Степу.

В дисертації використано відомі принципи і прийоми морфемного аналізу, але застосування їх до антропонімної лексики теж є новизною пропонованого дослідження.

Теоретичне і практичне значення роботи. Дана робота є однією із спроб повніше розкрити специфіку граматичної та морфемної структури мови, сприяти прогресові у дослідженні лексики української мови.

Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці теоретичних та практичних проблем лінгвістики. Вони сприятимуть окресленню загальної перспективи розвитку української антропонімії, установленню її територіальних особливостей, виявленню основних закономірностей її розвитку. Ними можна скористатися у дослідженнях з історичної лексикології, діалектології, морфеміки, а також історичної граматики української мови. Їх можна використати для зіставлення при створенні узагальнюючих праць зі слов'янської антропонімії, при укладанні в майбутньому словника української історичної антропонімії, словника прізвищ та словника морфем української мови.

Крім цього, результати аналізу антропонімійного матеріалу можуть бути використані у дослідженнях з етнографії, а також у процесі викладання ряду лінгвістичних дисциплін: у кур-

сі історії сучасної української мови, спецкурсах і спецсемінарах з морфеміки та антропоніміки.

Апробація роботи. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного інституту, на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. В.К. Винниченка /1995р., 1996р./.

Основні положення дисертації знайшли відображення в чотирьох публікаціях.

На захист виносяться такі наукові положення:

1. Українська антропонімія - субсистема лексики української мови, підпорядкована її фонетичним, акцентуаційним та граматичним законам.

2. Антропонімія Л.внiчного Степу, при всій своїй незначній специфічності, яка полягає в тому, що поряд із загальномовними принципами діють і регіональні ономастичні універсалії, все-таки за систему мови не виходить, а підлягає її основним граматичним законам.

3. Валентність суфіксів в основах антропонімів в основному відповідає законам сполучуваності їх в основах неонімних іменників та прикметників сучасної української літературної мови.

4. Сполучуваність антропонімоутворюючих суфіксів в призвищевих основах буває двох типів - кореневою і суфіксальною.

5. За кількістю морфосполук в основах антропонімів суфікси поділяються на максимально валентні, багатовалентні та мінімально валентні.

6. Словотвірна позиція антропоформанта в основі відносно кореневої морфемі впливає на його здатність поєднуватися з певною кількістю морфем: чим віддаленішу позицію займає формант в основі, тим з меншою кількістю морфем він поєднується у ній.

7. Найвищим ступенем антропонімізації в період становлення прізвищ Степу відзначаються апелятиви, закладені в основах близько 72% прізвищ; найбільш представлені відтопонімні антропоніми /3,9%. Порівняно високим ступенем активності у прізвищевотворенні досліджуваного регіону характеризуються імена /близько 12%/. -

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох

розділів та узагальнень. До работ. додається: список умовних скорочень, список скорочень використаних джерел, список літератури, а також три "Додатки" /морфотактичні словники субстантивних та ад"єктивних суфіксів в антропонімічних основах і таблиці, що відображають різноманітні кількісні характеристики сполучуваності суфіксів/.

Зміст роботи. У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначено новизну, теоретичне і практичне значення роботи, вказано методи і прийоми аналізу, джерела фактичного матеріалу.

У першому розділі "Граматична будова прізвищ" розглядаються граматичні особливості прізвищ Північного Степу з точки зору реалізації в них категорії роду, числа й відмінка.

Специфічними властивостями антропоніма, як і власної назви взагалі, є його конкретність та тенденція до індивідуальності, одиничності. Це й визначає його морфологічну будову, а звідси і оптимальну модель-інваріант, а ним є іменник або прикметник у називному відмінку однини. Інваріант антропоніма за своєю структурою може бути кореневим словом чи безафіксним утворенням /Горб, Жар, Жук/; деривативним /афіксальним/ утворенням /Біленко, Шевчук/; композитом, що виник на базі апеллятивної лексики або як вторинне відномастичне утворення /Боголюб, Білогінь, Вернидуб/.

Однина є стабільною граматичною ознакою антропонімічного інваріанта, відсутність форми множини - його від"ємним показником у дихотомічному ряду одиничності //множинності. Отже, провідною тенденцією розвитку морфологічної структури антропоніма є тенденція до одиничності. Множинні антрополексеми - це варіанти його оптимальної моделі.

Категорія роду імені /іменника і прикметника/, а звідси антропоніма зокрема, є зовнішньою формою слова. Родова категорія визначається етимологічно або історично, а домінантне положення однієї з трьох родових форм антропонімів встановлюється статистично.

Антропонімія досліджуваного регіону представлена трьома родами, які співвідносяться так: із 15 700 прізвищ на спільний рід припадає 50%, на жіночий - 25,2%, на чоловічий - 24,8%. Вже саме процентне співвідношення дає підставу визначати спіль-

ний рід основним.

У морфологічному відношенні рід своїм корінням сягає ще індоєвропейського, а пізніше праслов'янського субстрату і проходить у функції першоелемента через усі етапи розвитку. Догопетанна кореляція іде за окремими суфіксами, які закріплюються за певними структурами і таким чином самі стають індикаторами роду.

Крім того, що суфікси-індикатори роду, вони ще є й засобом для розрізнення прізвищ іменникового та прикметникового типу. Так, 130 суфіксів утворюють понад 52% прізвищ іменникового типу, для творення ад'єктивних антропонімів вжито 32 суфікси.

Характеризуючи ці антропформанти, спочатку вказуємо на їх походження, первинну функцію та сучасні фонетичні варіанти. Далі, виходячи із функціонування даного суфікса на різних апетативів і на різних прізвищ, визначаємо шляхи і умови його антропонімізації. При цьому, крім фактів із місцевих народних говорів, широко залучаються також факти пам'яток і дані сусідніх мов. Тільки після цього вже визначається кількісний склад прізвищ, носіїв з даним суфіксом, їх лексико-семантичні та структурні групи твірних основ, акцентуаційні особливості, локалізацію прізвищ даного типу.

Степова антропонімія засвідчує кількісну перевагу іменникових структур /8 106/ над прикметниковими /7 590/, а тим самим і їх домінантність, що в свою чергу аж ніяк не ставить під сумнів правомірність співіснування з іменниковими і прикметниковими антрополексем.

Правомірність співіснування двох типів структур у антропонімії робить допустимим і варіантність /чи паралелізм/ тих же типів в окремих антропонімах. В основі такого паралелізму лежить процес субстантивації прикметника, тобто поступове втрачання ним властивості носія ознаки й набування здатності ідентифікувати. Так склалося, наприклад, із утвореннями на -ин, -а, які є або прикметниками, або іменниками.

У другому розділі "Морфемна структура антропонімів досліджуються валентнісні властивості іменникових та прикметникових суфіксів у відіменних та відапелативних прізвищах.

У підрозділі "Морфемна структура відіменних прізвищ"

визначаються абсолютно вживані імена у формі прізвищ та власне відіменні прізвища.

Серед прізвищ, які являють собою абсолютно вживані імена, найціннішими для морфеміки є прізвища, які збігаються з квалітативами, оскільки саме ці прізвища є суфіксальними утвореннями. Їх зафіксовано 396. Можна твердити, що існує цілісна система спеціальних суфіксів, які служать для творення конотативних /квалітативних/ імен. Найпродуктивнішими з них є такі суфікси суб"активної оцінки: -ук/*ук/, -чук, -ашк-о, -ець, -к-о.

Конотативні суфікси можуть бути однозначними і багатозначними. Однозначні суфікси завжди формували або тільки гіпокористичне, або пейоративне значення, незалежно від характеру твірної основи - повної чи усіченої. Багатозначні суфікси мали два значення: і гіпокористичне, і пейоративне в залежності від типу твірної основи. Якщо багатозначний суфікс приєднувався до усічених і гіпокористивних основ, то формувалося конотативне ім"я з гіпокористичним значенням. Серед розглянутих нами конотативних суфіксів лише один багатозначний суфікс -к-о, решта - однозначні.

Порівняно високим ступенем активності характеризуються власне відіменні прізвища /з прізвищеутворювчими суфіксами/ І 229. У більшості їх основ лежать різні форми особових імен /гіпокористики та квалітативи/. Як від повного імені, так і від його форм прізвища утворюються за допомогою спеціальних суфіксів. Найпродуктивніші з них: -енк-о, -ук/*ук/, -чук, -ськ, -ів /-ов, -ев/, -ин /-ін/.

Всі антропооснови зазначеної групи характеризуються повною морфемною подільністю. Антропоформанти можуть виявляти кореневу та суфіксальну валентність.

Коренева сполучуваність прізвищеутворювчих суфіксів виявляється в їх поєднанні безпосередньо з коренями.

Суфіксальна валентність антропоформантів виявляється через поєднання їх з суфіксованими основами.

Найбільші сполучувальні можливості має суфікс -ин/-ін/, який приєднується до 9 морфів: -иш-, -чаш-, -уш-, -уш-, -ун-, -ун-, -аш-, -ох-, -ош-. Другі за сполучувальними можливостями є суфікс -ів /-ов, -ев/, що поєднується з 7 морфами: -к-, -енк-, -ик-, -н-, -ан-, -ай-, -ус-. Недивлячись на широкі спо-

лучувальні можливості цього суфікса, найтипівіше для нього є коренева валентність /із 180 відіменних прізвищ на -ів /-ов, -ев/ у 120 - антропоформант приєднується безпосередньо до кореня

У підрозділі "Морфемна будова відапелятивних прізвищ" розглядаються специфічні морфемні особливості відад"ективних та відсубстантивних антропонімів.

Серед антропонімів прикметникового типу виділяється:

- 1/ прізвища у формі членних прикметників і дієприкметників з закінченням -ий у називному відмінку однини в чоловічих назвах і -а- в жіночих, які оформлені суфіксами -ськ-, -н-, -ов-, -ат-, -ист-, -ан-, -еньк-;
- 2/ прізвища у формі присвійних прикметників з нульовим закінченням у називному відмінку однини в чоловічих назвах і -а- в жіночих, які оформляються суфіксами -ів- /-ов, -ев/, -ин /-ін/.

Встановлено, що кількісно переважають антропоніми першої групи. Їх - 4 536 /59,74%/. Назв другої групи - 3 055 /40,25%/.

Антропоніми обох груп в сучасній українській літературній мові є назвами, тобто іменниками. Але за своїм походженням, формою, відмінюванням вони є прикметниками. Отже, вивчення сполучуваності суфіксів, що оформляють ці антропоніми, є частиною дослідження сполучуваності прикметникових суфіксів.

Основи антропонімів прикметникової форми характеризуються неоднаковим ступенем подільності. Частина з них має неподільні основи, бо являє собою антропонімізовані прикметники, які не членуються на морфи /прізвища на зразок Чорний/.

Інші основи мають здатність абсолютно членуватися /типу Суховий/ або ж належать до основ, яким властива лише формальна подільність. Формально подільними є основи тих антропонімів, в яких у доформантній частині виділяється морф не співвідносний на синхронному рівні ні з відомими апелятивами, ні з онімами. У них чітко виділяється кінцевий формант, але вони втратили здатність до структурно-семантичного членування.

Для більшості суфіксів, що розглядаються, переважаючою є коренева сполучуваність. Виключно кореневу валентність виявляють антропоформанти -ів /-ов, -ев/, -ист, -еньк у прізвищах з закінченням -ий /-а/ в називному відмінку. Лише формант -ськ- частіше поєднується з суфіксованими основами.

Виявляючи кореневу валентність в основах 312 антропонімів /17,2%, суфікс -ськ- поєднується переважно з апелативами різних тематичних груп /назви рослин, птахів, явищ природи, акустичних вражень, матеріалів, речовин, основи інших груп, пов'язаних із життєдіяльністю людини/. У 46 утвореннях антропоформант поєднується з основами інших власних назв-гідронімів, назв територій: Дунайський, Кримський, що відповідає нормам його валентності в літературній українській мові.

Суфікс -ськ- має переважачу направленість на суфіксовані основи, в яких поєднується з такими морфемами або субморфемами: -ів- /-ов-, -ев-/ /Дубовський/, -ин- /Травинський/, -ан /-ян-/ /Бабанський/, -ав /-яв-/ /Волявський/, -ен- /Руденський/, -ар- /Винарський/. Найчастотнішими є поєднання антропоформанта -ськ- з морфемами -ів- /І 190/, -ин- /І90/, -ан- /І05/.

За ступенем суфіксальної валентності прикметникові антропоформанти поділяються на три групи:

1/максимально валентні суфікси, які в основах прізвищ поєднуються більше ніж з 10 морфемами;

2/багатовалентні суфікси, які в основах прізвищ поєднуються з трьома і більше морфемами;

3/суфікси з найвною суфіксальною валентністю /поєднуються з одним-двома суфіксальними морфемами в основах прізвищ/.

Максимальну валентність виявляють суфікси -ин-/ін/, -ів-/ов-, -ев/.

Найбільші сполучувальні можливості має суфікс -ин-/ін/, який поєднується з 27 різними морфемами: -к-, -ик-, -ак-, -ук-, -ин-, -ан-, -он-, -ав-, -ов-, -ув-, -ил-, -ал-, -ул-, -ур-, -ар-, -ух-, -их-, -ах-, -ош-, -иш-, -уш-, -ут-, -ат-, -от-, -ац-, -аг-, -иц-.

Другим за сполучувальними можливостями є суфікс -ів-/ев/, що приєднується до 12 морфем: -к-, -ик-, -ин-, -ар-, -ол-, -ул-, -ак-, -ан-, -ун-, -аш-, -ац-, -енк-.

Група багатовалентних суфіксів об'єднує форманти -ськ-, -н-. Кожен з них поєднується з 6 різними морфемами.

Але не з усіма з названих морфем антропоформанти сполучаються однаково часто. Так, суфікс -ин-/ін-/ лише з одним суфіксом -к- поєднується частіше: у 40 прізвищах на -ин-/ін/

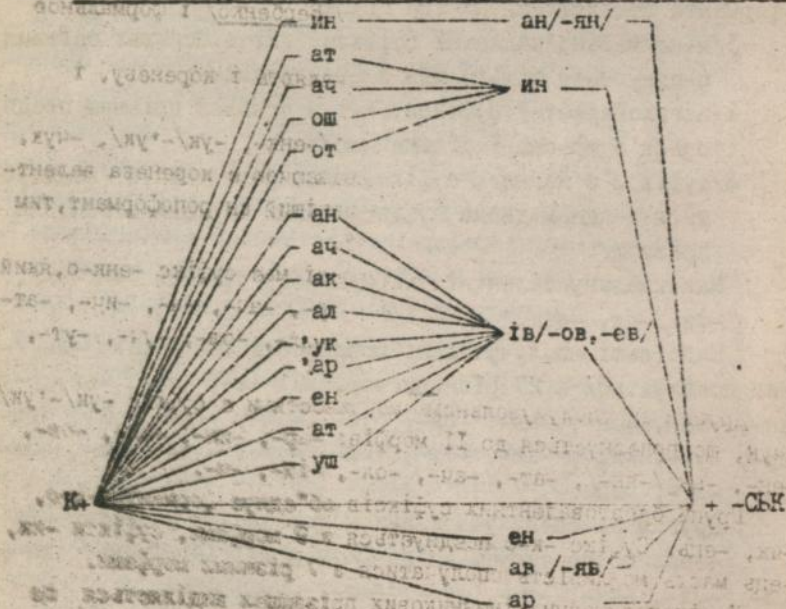
/47%/ зафіксовано сполуку -к -ин' /-ін/. На всі ж інші 26 суфіксів залишається лише 45 прізвищ.

Суфікс -ів /-ов, -ев/ часто поєднується з морфемами -ак/ак/, -ан /ан/ /в 50 основах/. Із іншими 10 морфемами сполучається лише в 57 основах, що свідчить про їх нетиповість.

Аналіз позиції антропоморфанта відносно кореня дозволяє зробити висновок: чим віддаленіший суфікс від поняттєвої морфемі, тим з меншою кількістю морфем він може сполучатися. Так, суфікс -ин /-ін/ у третій післякореневій позиції поєднується з основами, які оформляються 8 різними суфіксами, а у другій - з 27.

У тексті дисертації постійно наводяться структурні моделі антропонімічних основ, які наочно ілюструють сполучувальні можливості антропоморфантів та їх позицій в основі відносно кореневої морфемі. Зразок такої моделі:

Загальна модель морфної структури антропонімів на -ськ-

Одним із важливих завдань бивчення сполучуваності морфем є виявлення формальних її обмежень. Аналіз їх дії в антропосновах показав, що в них діють ті ж формальні обмеження, що і в неснімих основах. Так, суфікс -ськ- не приєднується вільно до

II.

мотивуючих, які закінчуються задньоязиковими, глотковим, шиплячими та свистячими передньоязиковими приголосними.

Такого типу контакт стає можливим лише внаслідок морфологічного процесу зміни фінальної форми: задньоязикова // свистяча м'яка, шипляча // м'яка свистяча, тверда свистяча // м'яка свистяча: Байрацький, Боровицький.

Кожне прізвище як родова назва особи належить до розряду іменників, тому вивчення сполучуваності суфіксів, що оформляють субстантивні антропоніми, є частиною дослідження валентності іменникових суфіксів.

Антропоніми субстативного типу, за наявності чи відсутності в основі афіксальних морфем, поділяються на дві групи - подільні /членимі/ і неподільні /нечленимі/. Лише невелика кількість /64 прізвища - 0,9%/ утворена від неподільних мотивуючих, а тому їх основа не ділиться на морфи.

Серед антропонімів іменникові форми виділяються основи з повною морфемною подільністю /типу Вербенко/ і формальною за кінцевим формантом/.

Субстантивні антропоформанти виявляють і кореневу, і суфіксальну валентність.

Для найпродуктивніших формантів /-енк-, -ук/-'ук/, -чук, -к-о, -ик-, -ець-, -ич-, -ок/ переважною є коренева валентність. Встановлено, що чим продуктивніший антропоформант, тим ширші його сполучувальні можливості.

Найбільші сполучувальні можливості має суфікс -енк-о, який поєднується з 20 різними морфемами: -ар-, -ач-, -і-, -ич-, -ат-, -ул-, -ик-, -ун-, -ов-, -ан-, -ур-, -ил-, -ол-, -уч-, -ут-, -оч-, -иш-, -ас-, -ер-, -ав-.

Другим за сполучувальними можливостями є суфікс -ук/-'ук/, -чук, що поєднується до II морфів: -ар-, -ин-, -ал-, -ов-, -ен-, -ан /-ян-/, -ат-, -ач-, -ол-, -ій-, -ч-.

Група багатовалентних суфіксів об'єднує форманти -и-о, -ик-, -ець. Суфікс -к-о поєднується з 9 морфемами, суфікси -ик-, -ець мають можливість сполучатися з 7 різними морфемами.

У відапелятивних іменникових прізвищах виділяється ще понад 120 суфіксів. За ступенем продуктивності вони різні.

Одні з них утворюють до 30 прізвищ /-ур-, -ач-, -ул-, -аш/, інші - одне-два /-ць-, -аб-а, -ал-а/. Від продуктивних антро-

поформантів вони відрізняються тим, що мають менші сполучувальні можливості - формують лише односудіжні основи, тобто сполучаються безпосередньо з коренем.

Розділ "Лексико-семантична база прізвищ Степу" освітлює встановлення допрізвищевої семантики твірних основ прізвищ. Генезис твірних основ прізвищ визначає такі семантичні категорії прізвищ: а/прізвища, в основі яких лежать особові власні імена /слов"янські автохтонні та християнські/; б/прізвища, в основі яких лежать апелятиви. Кожній із категорій присвячено окремий підрозділ.

У категорії прізвищ, що постали на основі слов"янських автохтонних імен, важко розмежовуються прізвища, основи яких витлумачуються і як відапелятивні слов"янські автохтонні імена, і як новіші вуличні прізвиська, бо не протиставляються одні одним ні за якими структурними ознаками. Оскільки межа між ними лежить на рівні онімічної семантики, то до слов"янських автохтонних імен відносимо ті відапелятивні утворення, які належать до традиційного народного іменника і за онімічною семантикою є безсумнівними слов"янськими автохтонними іменами: імена, що спрямовані на збереження дитині життя/типу Найда/; імена, які вказують на послідовність народження дитини в сім"ї /типу Третяк, Шестак/; імена, які вказують на ставлення батьків до новонародженого /типу Мадан, Кохан/. Проблемою є і відкомпозитні деривати, кореневі морфєми яких співзвучні з апелятивами чи апелятивними коренями, оскільки надійних критеріїв їх розмежування у слов"янській ономастиці досі ще не вироблено.

Прізвища Степу відбивають у своїх основах також християнські імена. Кількість прізвищ, утворених від рівних імен, залежить від таких факторів: 1/популярності конкретного імені в час творення прізвищ; 2/частоти фіксації цього імені в церковному календарі; 3/наявності іменних варіантів. Реконструємо християнський іменник, закладений у прізвищах; групуємо варіанти імен в іменні гнізда і на основі цього визначаємо кількість і частотність прізвищ, утворених на базі цих імен та їх варіантів.

У підрозділі "Топонімні основи" наводяться відтопонімні прізвища. Вони свідчать про продуктивність принципу антропоні-

мійної номінації за територіальною ознакою. Відтопонімії прізвища структурно співвідносяться з катойконімами та відтопонімічними ад'ектонімами. Дослідження структурних типів відтопонімічних прізвищ дозволяє встановити вживання в катойконімічній функції таких суфіксів: -ськ-, -ець, -енк-о, -ак, -ик, -ук/ук/.

Апелятивні основи визначаються на основі семантичного аналізу відапелятивних прізвищ. Він полягає у розкритті семантичної структури слів - твірних основ прізвищ, яка становить сукупність окремих варіантів лексичних значень слів, а також у об'єднанні їх у лексико-семантичні групи. Кількісний склад лексико-семантичних груп відтворює полісемію та омонімію апелятивів, тому на основі кількісного аналізу встановлюється продуктивність лексико-семантичних груп у процесі антропонімізації апелятивів. Показником продуктивності апелятивів у межах семантичних груп є кількісна характеристика прізвищ з відповідними апелятивами в антропосновах. Розподіл апелятивної лексики за групами здійснюється в межах категорій *nomina personalia* та *nomina impersonalia*.

З категорії *nomina personalia* найповніше представлені прізвища лексико-семантичних груп назв атрибутивних та агентивних; з категорії *nomina impersonalia* - прізвища лексико-семантичної групи назв предметів побуту, знарядь праці та їх частин.

Установлено, що прізвища, утворені на основі апелятивів із значенням особи, кількісно переважають над прізвищами, що відтворюють в антропосновах виключно апелятиви неособові.

Кількісне представлення лексико-семантичних груп в антропосновах прізвищ залежить від багатства лексико-семантичних груп та від спроможності твірних основ задовольняти діючі в суспільстві принципи номінації.

В узгаленнях викладаються основні висновки, які одержані в результаті дослідження.

1. Галузь антропонімії, при своїй своїй невзначній специфічності, яка полягає в тому, що поряд із загальномовними принципами діють і регіональні онемастичні універсалиї, все-таки за систему мови не виходить, а підлягає її основним граматичним законам.

2. В ролі прізвищ можуть виступати особові імена як з

прізвищеутворюючими суфіксами, так і без них. Кількісно більшу групу складають прізвища власне відіменні /з прізвищеутворюючими суфіксами/. У більшості основ власне відіменних прізвищ лежать різні форми особових імен /гіпокристики та квалітативи/. Як від повного імені, так і від його форм прізвища утворюються за допомогою спеціальних суфіксів. Найпродуктивніші з них: -енк-о, -ук/-'ук/, -чук, -ськ, -ів /-ов, -ев/, -ин /-ін/.

3. Для антропонімікону Північного Степу України характерним є неоднаковий ступінь подільності антропоснов: більшість із них характеризується повною морфемною подільністю, меншість - формальною, що зумовлено втрачот сучасною мовою мотивуваних основ.

4. Іменникові та прикметникові суфікси в основах антропонімія виявляють два типи валентності: кореневу і суфіксальну. Але для рідковживаних субстативних формантів характерною є тільки коренева сполучуваність.

За ступенем суфіксальної валентності антропонімоутворюючі форманти поділяються на максимально валентні /-ин, -ів-, -енк-, -ук/-'ук/, -чук/, багатовалентні /-н-, -ськ-, -к-о, -ик-, -ець-/ і мінімально валентні /-ий, -ист-, -ан-, -еньк-/.

Суфіксальна сполучуваність максимально валентних формантів виявляється у їх здатності поєднуватися більше ніж із 10 різними морфемами. Багатовалентні антропоформанти сполучаються більше ніж із трьома морфемами, а мінімально валентні - з 1-3 морфемами.

5. Аналіз особливостей сполучуваності кінцевих суфіксів антропонімів іменникової та прикметникової форми показав, що валентність їх в основах власних назв в основному відповідає загальнономовним законам сполучуваності.

6. Словотвірна позиція антропоформанта в основі впливає на його здатність поєднуватися з певною кількістю морфем: чим ближче знаходиться антропонімоутворюючий суфікс до кореня, тим ширшу валентність виявляє; чим віддаленіший він від поняттєвої морфеми, тим з меншою кількістю морфем може поєднуватися.

7. І 789 прізвищ /12,3%/ містять антропоснови спірної етимології, тобто такі, що дають можливість двоєко чи трояко інтерпретувати етимологічну приналежність їх твірних основ.

8. Генезис твірних основ прізвищ визнає такі семан-

тичні категорії прізвищ: а/прізвища, в основі яких лежать імена; б/прізвища, в основі яких лежать топоніми; в/прізвища, в основі яких лежать апелятиви.

9. У результаті підрахунків прізвищ з однозначною мотивацією зв'язних основ та виділення окремої групи прізвищ з основами спірної семантики встановлено, що відіменних прізвищ на досліджуваній території II, 7%, відтопонімних – 3,9%, відапелятивних – 72%.

10. В антропонімах 1620 прізвищ закладено понад 224 імен християнського календаря /специфічних католицьких імен – 4, православних – 220/. Несумірним є співвідношення чоловічих та жіночих імен. Найвищою є частотність прізвищ, утворених від таких імен /повних імен, їх варіантів і гіпокористик/: Іван, Федір, Григорій, Василь, Андрій, Павло, Петро, Степан.

11. Влизько 560 прізвищ відтворюють у своїх основах топоніми. Значна їх частка серед прізвищ Північного Степу свідчить про продуктивність принципу антропонімічної номінації за територіальною ознакою.

12. 10 838 прізвищ мотивуються апелятивною лексикою української мови. Вони об'єднуються в 26 лексико-семантичних групах. Категорія *nomina personalia* представлена 6 402 прізвищами з 12 лексико-семантичних груп; категорія *nomina impersonalia* – 4 436 прізвищами з 14 лексико-семантичних груп. З категорії назв особових найповніше представлені прізвища лексико-семантичних груп назв антрибутивних та агентивних; з категорії назв неособових – прізвища лексико-семантичної групи назв предметів побуту, знарядь праці та їх частин.

Основні положення дисертаційного дослідження відбито в таких публікаціях:

1. Іншомовні елементи у прізвищах північно-правобережного Степу // Проблеми регіональної онімастики: Тези доповідей і повідомлень. – К., 1994. – с. 36-37
2. Словотвірні типи українських прізвищ північно-правобережного Степу // Сучасні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи: Матеріали доповідей науково-практичної конференції докторантів і аспірантів інституту. – Кіровоград, 1995. – с. 76-78.
3. Динаміка прізвищ української мови / Актуальні проблеми українського словотвору: Матеріали III наукових читань, присвячених пам'яті проф. І. І. Ковалика. – Івано-Франківськ, 1995. – с. 101-102.
4. Відображення в українських прізвищах історії та культури нації // Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє / Матеріали доповідей. – Одеса, 1995. – с. 201-203.

Марталюга Т.В. "Антропонимия Северной Степи Украины".

Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Днепропетровский государственный университет Днепропетровск. 1997г.

В диссертации исследуется грамматическая структура антропонимов, сочетаемость суффиксальных морфем в их основах, определяется дофамильная семантика основ. Установлено, что антропонимия исследуемого региона за систему языка не входит, а подчиняется ее основным грамматическим законам, валентность суффиксов в основах фамилий в основном соответствует законам сочетания их в неонимном словообразовании.

Материалы диссертации могут использоваться в преподавании курса современного украинского языка.

Martaloga T.V. "Anthroponymie of the Northern Steppes of Ukraine". Dissertation /having the right of manuscript/ on seeking the academic degree of Candidate of science /Philology/, speciality 10.02.01 - Ukrainian language. Dnepropetrovsk state University. Dnepropetrovsk, 1997.

Thesis gives analyses of the grammatical structure of anthroponymies, valency of suffix morphemes in their stems, pre - surname semantics of their stems is defined.

It is found out that anthroponymie of the researched region doesn't go out of the system of the language, it submits to its main grammatical rules, valency of suffixes in surname stems corresponds to the valency rules in neonyt word formation. The material of the dissertation on can be used in teaching the Institute course of the modern Ukrainian literary language.

Ключові слова: прізвище, допрізвищева семантика, валентність, сполучуваність морфем.

3736-10

AB 36.721